

פרק ראשון – גם כי אלך בגיא צלמוות – שואה ואמונה

מתוך הערפל – אמונה בשעת משבר

הרב ד"ר יוחאי רוזיק, מפמ"ר מחשבת ישראל

אמונה ותהיות

"ההתדיינות" עם אלוקים היא צורך של האמונה. היא נובעת מלב ליבה של האמונה. כאשר בספרו של אלי ויזל ("הלילה"), ילד מוצא להורג בתליה במחנה ריכוז ומישהו שואל: "היכן אלוקים?" זו השאלה הראויה להישאל [...] אמונה אינה יכולה לעבור על זועה שכזאת לסדר היום. אמונה, בגלל היותה אמון באלוקים תובעת ממנו צדק [...] ואולם האמונה רואה את יד ה' בכל דבר תחת השמש. האמונה מבקשת למצער לקבל רמז באשר לטיבה של ההתערבות האלוקית.¹

דבריו אלה של הרב אליעזר ברקוביץ – מבכירי ההוגים במאה ה-20 שעסק רבות בהתמודדות אמונית עם השואה – מציבים במרכז הדיון את השאלה כיצד אדם מאמין צריך להתייחס לשואה הנוראה ולתוצאותיה. מקורות רבים, הן בתנ"ך הן בהגות היהודית לדורותיה, תהו על עצם הניסיון לדעת את דרכי בורא העולם. אפשר להציג גישה זו בתמצות באמצעות דברי שלמה המלך: "ה' אמר לשכון בערפל" (מלכים א, ח, יב). הדימוי של ערפל ביחס לבורא העולם מדגיש כי דרכיו נסתרות מעיני בני תמותה ומוקפות, כביכול, ערפל שאינו מאפשר לנו לדעת בוודאות את עומק החשבוניות והמהלכים האלוקיים. פסוקים רבים בתנ"ך מחזקים גישה זו, לדוגמה: "כי לא מחשבתי מחשבתיכם ולא דרכיכם דרכי נאום ה'. כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבתי ממחשבתיכם" (ישעיהו נה, ח-ט). ובמילים דומות מובא בספר קהלת: "כי אלוקים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים" (קהלת ה, א).

הרמב"ם ב"מורה נבוכים" התייחס למערכת ההנהגה של בני אדם לעומת מערכת ההנהגה של הקב"ה וקבע: "אין ביניהם שיתוף, כי אם בשם בלבד [...] זאת היתה כוונת ספר איוב כולו, רצוני לומר: לתת זאת הפינה [היסוד] באמונה [...] שלא תטעה ותבקש בדמיון שתהיה ידיעתנו כידיעתו [...] וכשידע זה האדם יקל עליו בכל מקרה, ולא יוסיפו לו המקרים ספיקות על ה' אם ידע או לא ידע ואם ישגיח או יעזוב.² דברים דומים אמר ר' נחמן מברסלב, כפי שמובא בספר "ליקוטי מוהר"ן": "אדרבא, כך ראוי להיות, שתהיינה לו קושיות על ה' יתברך... כי מעצם גדולתו ורוממותו שהוא מרומם מאוד מדעתנו, בוודאי שאי אפשר שנבין ונשיג בשכלנו הנהגתו יתברך, ועל כן בהכרח שיהיו עליו קושיות."³

הרב צבי יהודה קוק, בשיחותיו על השואה, הגדיר את התלונות ואת הקושיות על מקומו של הקב"ה בתקופת השואה כ"תימהון לבב". באחת משיחותיו אמר: "המהרי"ל דיסקין שאל איזה חטא יש ב"תימהון לבב"? האם יש איסור להתפלא ולתמוה? והוא השיב שחטא זה של תימהון לבב הוא החטא הכי חמור. שיא השיאים. להתפלא על הקב"ה! ביקורת זו על הקב"ה הוא החטא היותר גדול הנובע מחוסר אמונה בהשגחה האלוקית.⁴ הרב צבי יהודה קוק,

¹ ברקוביץ, הרב א' (תשס"ד), מאמרים על יסודות היהדות, ירושלים: שלם, עמ' 86-87.

² רמב"ם, מורה נבוכים, ח"ג פ' כג.

³ ר' נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן, ח"ב, תורה נב.

⁴ קוק, הרב צ"י, שיחות על השואה.

בעומק דבריו, מבקש להדגיש כי אפשר להתפלא ולמתוח ביקורת על התנהגותו של פלוני או אלמוני שאנו מכירים. האם אנו מכירים את הקב"ה שנוכל למתוח ביקורת על התנהגותו?! המרחק הרב בין חשבונות שמיים לבין שיקול הדעת המצומצם שלנו מונע מאיתנו להבין את שיקוליו של בורא עולם ואת מעשיו ומשום כך איננו יכולים להביע את דעתנו בנוגע להם.

היבט מעניין בהקשר זה, הציג הרב יהודה עמיטל בהתייחסותו אל מאורעות השואה, שאותם חווה בעצמו: "מי שהיה שם בגיא ההריגה לא יכול היה שלא לראות את יד ה'. הדברים היו כל כך בלתי טבעיים, כל כך בלתי מובנים, כל כך בלתי הגיוניים [...] כל מי שהיה שם ראה. זה לא טבעי. את יד ה' ראיתי, אבל לא את הפשר, את המשמעות. הוא דיבר אלי – אבל לא הבנתי מילה".⁵

אם נסכם את עיקרי הדברים שהובאו לעיל, נוכל לומר כי אין איסור לשאול שאלות, שאלות הן תגובה אנושית טבעית למצבים לא ברורים, אלא שאין השכל האנושי המצומצם יכול להתיימר לדעת ולהבין את דרכיו הנסתרות של בורא עולם. אמחיש את עיקרון השקפה זו בסיפור אישי. לפני שנים מספר, ראיינתי את הרב ישראל מאיר לאו, צעיר הניצולים ממחנה בוכנוולד, שעלה לארץ ישראל בגיל שמונה מייד בתום מלחמת העולם, יתום מאב ומאם. לפני הריאיון, ראה הרב שקופית שהייתה מיועדת להיות שקופית פתיחה לשידור משותף לחינוך הממלכתי והממלכתי דתי. כותרת השקופית הייתה: "היכן היה אלוקים בשואה". תגובת הרב הייתה: "מה פירוש היכן היה אלוקים בשואה? האם הוא פקיד שלנו שצריך למסור לנו דיווח היכן הוא היה?!" אפשר לתמצת את דבריו במשפט השגור: אנחנו עובדים אצל הקב"ה, הקב"ה אינו עובד אצלנו.

ללא ספק, השקפה זו – הדוגלת בהמעטת ערכו של האדם ובמודעות למוגבלות שכלו יחסית לגודלו של בורא העולם ולעוצמתו – היא נקודת המוצא לכל דיון במשבר שיצרה השואה. רק על בסיס עמדה זו ומתוך עולם של אמונה, אפשר לצדד בלגיטימיות השאלה, בחיפוש מענה לה ובהצבת דרכים רעיוניות להתמודדות עם משברים בכלל ועם זוועות השואה בפרט – כמובן בהבנה כי התשובות שנעלה אינן ודאיות ואינן מוחלטות. גישה זו חשובה במיוחד במציאות העכשווית, כשתהיותיהם של בני הנוער ושאלותיהם מתרבות.

אמונה ושאלה כרוכות זו בזו

הרמב"ן כתב: "ואם תשאל עלינו כיוון שיש ענין נעלם במשפט ונצטרך להאמין בצדקו, מצד שופט האמת יתברך ויתעלה, למה תטריח אותנו ותצווה אותנו ללמוד הטענות? [...] חובת כל נברא, עובד מאהבה ומיראה, לתור בדעתו, לצדק המשפט ולאמת הדין כפי שידו משגת".⁶ הרמב"ן סבר כי חובה על האדם למצוא עקרונות אמוניים ומקורות רעיוניים שיוכלו להצדיק את הדין ולהציג את המשפט כדין צדק.

אכן, אדם מאמין אינו יכול לערער על דרכו של הבורא, אך יש מקום לשאלה שאינה מערערת אלא מבקשת להבין. אדרבה, מבחנו האמיתי של המאמין הוא בנאמנותו לאמונה על אף השאלות והתהיות. עיקרון זה לימד אותנו האברבנאל בפירושו לסיפור המפגש ההיסטורי בין יעקב לבין עשו. התורה בספר בראשית (פרק לב) מתארת לנו: "וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו [...] וישבו המלאכים אל יעקב לאמור באנו אל אחיך אל עשו וגם הולך לקראתך

⁵ מיה, מ' (תשס"ב), עולם חרב ועולם בנוי, הוצאת תבונות, מכללת הרצוג, עמ' 116.

⁶ רמב"ן, שער הגמול, לט.

וארבע מאות איש עמו. וירא יעקב מאוד וייצר לו ויחץ את העם אשר איתו ואת הצאן ואת הבקר והגמלים לשני מחנות". כיצד יש להבין את פחדו של יעקב אבינו ואת יראתו מפני עשו אחיו? האם יעקב לא האמין בקב"ה שיעזור לו? האם פחדו של אדם מאמין מעיד על חוסר אמונה? תשובתו של האברבנאל (בפירושו לבראשית לב, ח) מבארת לנו: "פחד יעקב ויראתו מעשו לא היה מחולשת אמונתו וביטחונו ביעודיו, כי באמת לבו בטוח בה'. אבל היה פחדו כדרך הגיבור האמיתי, שבהיכנסו למלחמה יפחד מהמוות [...] ועל כל זה שכלו [...] גער בו על פחדו והתאמץ והלך לקראת אחיו. זה באמת הראוי להיקרא מאמין בנבואתו ובטח ביעוד אלוקיו". האברבנאל מתווה בדבריו עיקרון אמוני חשוב ביותר: מבחנו של המאמין אינו בהעדר תחושת פחד נוכח סכנה, כיוון שתחושת פחד היא טבעית. אמונת האדם נבחנת ביכולתו להתגבר על הפחד ולבטוח בבורא העולם.

בצורה דומה נוכל להתמודד עם לגיטימיות השאלה על מקומו של הקב"ה בשואה הנוראה. חיפוש האדם אחר משמעות השואה ורצונו להבין את הסיבות לאובדן הגדול הם תופעה טבעית. מבחנו של המאמין אינו בהעדר השאלה, אלא ביכולתו להמשיך ולהאמין למרות השאלה, למרות השואה הנוראה. עולם אמוני המכיל בתוכו את הקשיים ואת השאלות הוא עולם עמוק ומורכב. הרב אליעזר ברקוביץ כתב בהקשר זה:

מקומה של התהייה על ההשגחה האלוקית במחנות ההשמדה היה בתחום המסורת הקלאסית של היהדות [...] האדם מבקש להצהיר על אמונתו, אך לא מתוך העמדת פנים כאילו לא ארעה השואה מעולם. הוא יודע שדור זה חייב לחיות ולהאמין בצילה של השואה. עליו ללמוד כיצד לעשות זאת. כדי שאמונתו תוכל להישאר בעלת משמעות עליו להקצות מקום לאפילה המסמאת של מחנות ההשמדה בתוך האמונה שלו. האפילה תישאר אך ל"אורה" הוא יצהיר על אמונתו והיא תתן משנה תוקף להצהרותיו.⁷

השאלות שעוררה השואה נחלקות לשני סוגים: שאלות שנשאלו במהלך השואה, כגון: אם יעלה על הדעת כי הקב"ה היה במשרפות וברכבות המוות ונתן לרוצחים לבצע את זממם. ושאלות שנשאלו אחרי השואה הנוראה, כגון: אם אפשר להמשיך לעבוד את הקב"ה אחרי השואה כמו שעבדו אותו לפניו. כפי שהזכרנו לעיל, נקודת המוצא בחיפוש תשובות לשאלות אלו היא כי הקב"ה הוא "אל אמונה ואין עוול" (דברים לב, ד). ודווקא על בסיס אמונה זו, אנו מבקשים להבין כיצד הקב"ה נתן לרוצחים לבצע את זממם.

היכולת להמשיך ולהאמין, למרות השאלות ותחושת השבר, באה לידי ביטוי בסיפור מיוחד שהתפרסם בערב ראש השנה תש"ז (1947) בעיתון "אידישא צייטונג", בבואנוס איירס, בארגנטינה. סיפור זה, פרי עטו של מפיק הסרטים צבי קוליץ, הוא אחד הטקסטים המרגשים והיפים שנכתבו על השואה. הסיפור, שנשא את הכותרת: "יוסל רקובר מדבר אל אלוקים",⁸ הוא למעשה מעין צוואה שנמצאה, לכאורה, באחת מחורבות גטו ורשה בתוך בקבוק. לפי הסיפור, כתב את הצוואה יהודי בשם יוסל רקובר בהיותו בגטו, לאחר שאיבד את אשתו ואת ששת ילדיו. בסיפור יוסל מתאר את מצב הגטו בשעותיו האחרונות, חושף את תחושותיו ביחס למותו הקרוב ופונה לאלוקים בפנייה כואבת – מתריסה ואוהבת כאחד:

⁷ ברקוביץ, הרב א' (2004), מאמרים על יסודות היהדות, ירושלים: שלם, עמ' 87.
⁸ קוליץ, צ' (2000), יוסל רקובר מדבר אל אלוקים, תל אביב: משרד הביטחון, עמ' 23-24.

אלוקי ישראל. נמלטתי לכאן כדי שאוכל לעבוד אותך באין מפריע, לשמור מצוותיך ולקדש את שמך. אלא שאתה עושה הכל כדי שלא אאמין בך. אך אם עולה בדעתך שתצליח, במסות הקשות האלה, להסיט אותי מדרך הישר, הריני מודיעך, אלוקי ואלוקי אבותי, שדבר מכל אלה לא יועיל לך במאום. אתה יכול לעלוב בי, אתה יכול להכות בי, אתה יכול לקחת ממני את היקר והטוב מכל שיש לי בעולם [...]. אבל אני אאמין בך תמיד, אוהב אותך תמיד, אפילו על אפך ועל חמתך. עשית הכל כדי שאתאכזב ממך, כדי שלא אאמין בך, אבל אני מת בדיוק כפי שחייתי. מאמין בך באמונה שלמה שאין לערעה. ישתבח שמך לעד אלוקי המתים, אלוקי הנקמות, אלוקי האמת והדין, שבמהרה ישוב ויגלה את פניו לעולם [...]. שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד. בידך ה' אפקיד רוחי.⁹

באמצעות דבריו של יוסל רקובר אל בורא העולם, המחיש קוליץ את העיקרון שהדגשנו לעיל: היכולת לשאול שאלות בד בבד עם היאחזות באמונה. ראיית השאלות כנובעות דווקא מעומק של אמונה ומידיעה ברורה כי ה' הוא "אל אמונה ואין עוול".

אמונה מתוך ייסורים

מחקר היסטורי גילה כי יהודים בתקופת השואה הלחינו שירים ושרו אותם ברגעים של התרוממות רוח, בחגים ובשבתות. הם שרו ברכבות המוות, במחנות הריכוז ואפילו בתאי הגזים.¹⁰ אפשר לומר כי השירה הייתה להם כמקלט מפני היומיום הנורא. היא ביטאה כיסופים וגעגועים לזמנים אחרים, טובים יותר. ובעיקר הייתה השירה ביטוי להתגברות כוחות החיים על המוות ולניצחון הנשמה את המציאות.

כוחות הנפש שהתגלו במהלך השואה הנוראה מעלים את השאלה מאילו מקורות רוחניים שאבו היהודים כוח בתקופה זו. הרב קלונימוס קלמיש שפירא, האדמו"ר מפיאסצנה, אחד מצעירי אדמו"רי פולין בין מלחמות העולם ואחד הבולטים בהם, התווה בספרו "חובת התלמידים" ובדרשותיו קווי יסוד לחיזוק אמוני ולהתמודדות עם מצוקות השעה.¹¹ אחד הרעיונות המרכזיים במשנתו האמונית בנוגע להתמודדות עם משבר הוא רעיון הקרבה לאלוקות מתוך ייסורים. במציאות החיים בגטו, היה קשה להתקרב אל הקב"ה בדרכי עבודת ה' המקובלות – כגון: תפילה, לימוד תורה ושמחה. משום כך, פיתח הרב שפירא את התודעה שלפיה האלוקות נמצאת בתוכיותו של האדם מעצם ברייתו וכי הייסורים והסבל מאפשרים גילוי האלוקות הפנימית. באמצעות ביטול האני, המתיימר להבין את המציאות ואת נסתרותיה, אפשר לגלות את הנוכחות האלוקית הפנימית. הרב שפירא התבסס על המדרש, על הקבלה ועל החסידות ופיתח השקפה אמונית שהדגישה את הסבל כניסיון וכביטוי למלחמה שבין הרע והטוב. בספרו "אש קודש", כתב האדמו"ר מפיאסצנה:

ובאמת, מה מקום לקושיות חס ושלום ולשאלות, הן אמת שיסורים כאלו באים רק אחת לכמה מאות שנים, אבל מ"מ איך נרצה להבין את מעשי ה' אלו ולהיפגם חס

⁹ יש לציין כי לכתחילה נפוצה הדעה כי מדובר בסיפור אמיתי. לימים נודע כי הסופר צבי קוליץ, פוליטיקאי ומפיק סרטים, כתב את הנוסח הנ"ל.

¹⁰ גרנות, הרב ת' (תשע"ד), **אחכה לו – שירים שעלו מאפר השואה**, המרכז ללימודי השואה, מכללה לבנות ירושלים, עמ' 1-2.

¹¹ שפירא, הרב ק' (תרצ"ב), **חובת התלמידים**, ורשא.

ושלום כשלא נבין אותם, אם גם קלח אחד של עשב שעשה ה' לא נבין ומכל שכן שנפש לא נבין [...] הטעם שאיש כזה נפגש באמונתו מיסורים של זמננו משום שעצמותו ויסוריו נוגעים לו יותר [...] צריכים למסור את נפשו ועצמותו ונגיעותיו ואז לא תיפגם אמונתו ויאמין באמונה שלימה שהכל בצדק ובאהבת ה' לישראל [...] היסורים הם הסתרת פנים, לכן כשרואים בהם יד ה' אז מעביר בזה את ההסתרה ומגלה אותו יתברך גם מתוך ההסתרה וגם מתוך הדינים.¹²

דרך נוספת שהתווה האדמו"ר בספרו "אש קודש" היא הפקעת הייסורים מעולמו של הפרט בלבד וניסיון להבין כי הנאצים ביקשו לפגוע בתשתית הרוחנית של עם ישראל. דוגמה למהלך זה נוכל למצוא בדבריו: "אחדים פרטים מהם נפגמה האמונה אצלם, ומקשים לאמור למה עזבתנו [...] לא על שעשינו רע אנו נרדפים, רק על שאנו ישראלים, דבוקים באלוקנו ובתורתנו [...] כי תכלית כל הצרות היא ה' והתורה – אינם נותנים על לב, לכן עוד נחלשת אצל פרטים האמונה".¹³

מקור נוסף העוסק בהתמודדות עם משבר ועם עצם קיומם של ייסורים והתורם נקודת עוגן רעיוני להתמודדות עם משבר השואה הוא דברי המלבי"ם בפירושו לספר דברים בנושא קריאת שמע:

האמונות הקודמים שהיו מאמינים בריבוי אלוהות הישוו בזה שיש אלוהים פועל טוב ויש אלוהים פועל רע, כי לא יכלו לצייר שהטוב והרע הנמצא בעולם יצאו משורש אחד, ועל כן היו מתיראים מפועל הרע ואוהבים את הפועל הטוב. וכאשר בא בתורת אמת ללמדם שיתאחדו היראה והאהבה לאלוקי אמת והוצרך להקדים להם את אמונת היחוד [שמע ישראל], שאלוקי עולם הוא אחד ואין זולתו, והוא שורש לכל הנמצא והמתהווה בכל העולמות. הן דברים אשר לפי השגתנו נקראים בשם טוב והן דברים אשר נקראים בשם רע.¹⁴

המלבי"ם מכוון את הקורא לרעיון אמוני חשוב: אם אתה מאמין בהשגחה פרטית, אתה צריך להאמין בה הן בטוב הן ברע. ברכת "ברוך דיין האמת" והפסוק "אל אמונה ואין עוול" ניצבים בתשתית האמונה היהודית. מותר לחקור, לעיין ולחתור להבנה במידת האפשר, אבל עלינו לדעת כי מה' הייתה זאת.

מהלך שלם

התלמוד הבבלי (נידה לא) מדגיש כי אדם מאמין צריך להסתכל על המאורעות כמכלול ולא להסתפק בראיית המציאות העכשווית: "דרש רב יוסף מאי דכתיב 'אודך ה' כי אנפת [כעסת] בי ישוב אפך ותנחמני?' במה הכתוב מדבר – בשני בני אדם שיצאו לסחורה, ישב לו קוץ לאחד מהן, התחיל מחרף ומגדף. לימים שמע שטבעה ספינתו של חברו בים התחיל מודה ומשבח. לכך נאמר: 'ישוב אפך ותנחמני'."

¹² שפירא, הרב ק', **אש קודש**, עמ' קלח-קמ.

¹³ בתוך: פרבשטיין, א' (תשס"ב), **בסתר רעם**, ירושלים: מוסד הרב קוק, עמ' 408.

¹⁴ פירוש המלבי"ם לדברים ו, ד.

הגישה העקרונית המבקשת לראות מהלך שלם ולא להתבונן רק באירוע נקודתי מסוים, משמעותי ככל שיהיה, מאפשרת ראייה של סמיכות מאורעות בין השואה הנוראה ובין הקמת מדינת ישראל. שלוש שנים לאחר השואה, נשמעה בעולם ההכרזה על הקמת המדינה ונקראה מגילת העצמאות. דברים ברוח זו, המבקשת להדגיש את סמיכות המאורעות כפעולה של יד מכוונת, כתב הרב חיים דוד הלוי, רבה של תל אביב-יפו: "אלמלא אותה שואה נוראה ייתכן ולא היה מתעורר ליבם של אומות העולם להחליט על הקמת מדינת ישראל. השואה היתה גורם מכריע ביותר לאותה החלטה היסטורית של האו"ם".¹⁵

ננסה להמחיש סמיכות מאורעות זו באמצעות השרטוט "חוליה בשרשרת". סרטוט זה מבטא חיבור בין אירועים שונים באמצעות שרשרת אחת ארוכה שאירועים שונים מרכיבים אותה. אפשר להסתכל על השרשרת בכללותה, ואפשר להסתכל על החוליות כמנותקות זו מזו. אם נתבונן בשרשרת כולה, ניווכח לדעת כי מדובר בתהליך שיצרה יד מכוונת.

ציור א'

משיח טרור מדינה שואה – חוליות מנותקות

ציור ב'

משיח טרור מדינה שואה – חוליות מחוברות ותהליך מתוכנן

ציור א' מציג שרשרת המורכבת מחוליות מנותקות. אין קשר בין חוליה אחת לחברתה ואין ראייה של האירועים השונים כרצף אחד וכתהליך מתוכנן מראש. לעומת זאת, חוליות מחוברות, כמו בציור ב', מלמדות שהאירועים השונים, הטובים והפחות טובים, יוצרים יחד תהליך מתוכנן, וכי השואה הנוראה הובילה להקמת מדינת ישראל. מובן שאיננו יכולים להבין מדוע התהליך התנהל בצורה כזו, אבל המחשה זו מאפשרת נקודת מבט אמונית על התהליך.

אפשר לחלוק על המהלך הרעיוני שהוצג לעיל ועל הקישור בין שואה לתקומה, כדברי הרב עמיטל, ראש ישיבת הר עציון: "לראות במדינת ישראל פיצוי לשואה, כאילו היו דרושים חבלים כאלו בשביל תקומת המדינה, את זה אני לא יכול לתאר לעצמי [...] אין בעולם הישג ואין בעולם ברכה שיכולים לשמש פיצוי על שריפת אותם הרבבות שלא טעמו טעם חטא [...] לא מדינת ישראל שבמציאות, זו שמידי פעם מקיזה את דמה על קיומה, אף לא מדינת ישראל האידאלית שבחזון".¹⁶

משמעות הסבל

נקודת מבט נוספת על התמודדות עם משבר בכלל ועם מאורעות השואה בפרט בראייה המעצימה את האמונה אפשר לראות בדברי הרב יוסף דב סולובייצ'יק, ממנהיגי הבולטים של היהדות האורתודוקסית בארצות הברית ובעולם בכלל. במאמרו "קול דודי דופק", ציין

¹⁵ הלוי, הרב י"ד, קובץ דת ומדינה.

¹⁶ עמיטל, הרב י'.

הרב שני מושגים: "גורל" ו"יעוד". הבחירה באחד משני המושגים תשפיע על נקודת מבטו של האדם ביחס לאירועים אישיים ולמאורעות לאומיים:

אחת החידות הסתומות שהיהדות התלבטה בהן משחר קיומה הוא ענין הסבל בעולם [...] העמדת שאלת הסבל, טוענת היהדות, אפשרית בשתי דימנסיות (מימדים) נפרדות – גורל ויעוד. **קיום גורלי** – זה קיום מאונס, בבחינת "על כרחך אתה חי". קיום עובדתי [...] נטול משמעות, כיוון ותכלית [...] ה"אני" הגורלי שואל שאלה עיונית-מטפיסית ביחס לרע. לשאלה זו לא ניתנה לפתרון ואין עליה תשובה. **קיום יעודי** כיצד? זהו קיום פעיל כשאדם ניצב לעומת הסביבה מתוך הבנת ייחודו וסגולתו חרותו ויכולתו [...] סימת ה"אני" היעודי היא: "על כורחך אתה נולד ועל כורחך אתה מת, אבל ברצונך החופשי אתה חי". האדם נולד כאובייקט, אבל ביכולתו לחיות כסובייקט [אישיות משמעותית], כיוצר ומחדש, המטביע על חייו את חותמו האינדיבידואלי והחורג מן האוטומטיות אל הפעילות היצרנית. תעודתו של האדם בעולמו, על פי היהדות, היא להפוך את הגורל ליעוד.¹⁷

המחשבה ה"יעודית", לעומת המחשבה ה"גורלית", מעניקה משמעות שונה לחיים. הייעוד מעניק לכאב ולסבל, הפרטיים והלאומיים, משמעות ערכית שכדאי למסור עבורה את הנפש. בהמשך כתיבתו, העמיק הרב סולובייצ'יק במשמעותו של הייעוד: "היסורים באים כדי לרומם את האדם, לטהר את רוחו ולקדשו [...] אוי ואבוי לו לאדם אם היסורים לא הביאוהו לידי משבר רוחני, ונשמתו נשארה קפואה נעדרת סליחה [...] כשם שהטובה מחייבת מעשים נעלים, כך דורשים היסורים תיקון הנפש וטיהור החיים". לפי דברים אלו, משבר נועד לרומם את אישיותו של האדם, לעורר אותו לבחון מחדש את אישיותו ואת דרכו ולהציב לו יעדים ומטרות נעלים.

ההבחנה לפיה אין מקריות בעולם ואין גורל עיוור, אלא ייעוד מכוון, מאפשרת מבט אחר על המציאות, מאפשרת עיצוב וגילוי כוחות רוחניים פנימיים הטמונים בנפשה של האומה ומאפשרת להתעלות ולהיטהר דווקא מתוך הייסורים ולהעצים את כוחות האמונה דווקא מתוך משבר.

שואה ותקומה

כל טרגדיה לאומית בעם ישראל הולידה בו יצירתיות חדשה. אחרי התפלגות ממלכת שלמה קמו הנביאים הגדולים עמוס והושע, ישעיהו וירמיהו [...] הרדיפות והעוני במזרח אירופה הובילו להיווצרות החסידות ומן האסון הנורא ביותר בתולדות האנושות, השואה, נולדה מדינת ישראל [...] משבר בעברית מקראית הוא כסאה של היולדת [...] משהו חדש נולד מן המיצר. זו צורת החשיבה של העם עליו נאמר: "כאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ" [...] יש משהו רוחני מאוד, אבל גם מעשי ביותר, ביכולת הזו להתמיר רגעים רעים בחיים לדירבון ויצירתיות. כאילו איזה קול עמוק בתוכנו אומר לנו: הגעת לנסיבות הללו לא סתם, אלא משום שיש משימה כלשהיא

¹⁷ סולובייצ'יק, הרב י"ד (תשכ"ה), "קול דודי דופק", **איש האמונה**, עמ' 65-71.

המחכה למילויה [...] בחרתי בך להעיד באוזני האנושות כולה שמהיסורים יכולה לצמוח ברכה גדולה, אם נאבקים בהם באורך נשימה ובחוסן אמונה.¹⁸

שלוש שנים אחרי השואה הנוראה קמה מדינת ישראל. קשה להתעלם מהעובדה שאלפי שנים לא זכינו למדינה והיינו נעים ונדים בין אומות העולם, ודווקא אחרי משבר השואה ואחרי שמיליוני יהודים נרצחו – זכינו למדינה. אומנם, כאשר אנחנו מעיינים בדברי הראי"ה קוק שלהלן על המדינה האידאלית, אנחנו מבינים שעדיין לא הגענו אל התכלית הסופית, אולם הקמת המדינה וקיומם של צבא ושל שלטון עצמאי מבטאים תקומה שאיננה ניתנת לתיאור במילים פשוטות: "אין המדינה האושר העליון של האדם. זה ניתן להיאמר במדינה רגילה [...] שנשארו המוני האידאות, שהן עטרת החיים של האנושיות, מרחפים ממעל לה, ואינם נוגעים בה. מה שאין כן מדינה שהיא ביסודה אידאלית, שחקוק בהוויתה תוכן האידאלי היותר עליון [...] מדינה זו היא מדינתנו מדינת ישראל, יסוד כסא ה' בעולם".¹⁹

המעבר משואה לתקומה וממצב תלוש למדינת קבע הוא תהליך מורכב שאורך זמן. תהליך זה, שכולו מוגדר כתהליך גאולה, כולל עליות וירידות. אלו אינן מסמנות שינוי מגמה, אלא הן שלבים מובנים בתהליך הגאולה. הרב צבי יהודה קוק הגדיר את התהליך המדובר במאמרו "המדינה כהתקיימות חזון הגאולה":²⁰ "אותה הדרכת ההדרגה קמעא קמעא, שהיא קובעת את מהלך גאולתן של ישראל לכל צדדיה המעשיים והרוחניים, הלוא היא כוללת בתוכה גם את כל ההפסקים והעיכובים, גם את כל הנסיגות והכישלונות, גם את כל העיכובים והסיבוכים [...] והננו נדרשים ונקראים אל מלוא החוסן ומרחב האמת של כל קוממיותנו האלוקית כולה [...] כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון".

דברים מפורשים על הקשר ההדוק שבין השואה והקמת מדינת ישראל ועל יד הקב"ה בהכוונת המאורעות, כתב הרב יוסף דב סולובייצ'יק במאמרו "קול דודי דופק". במאמר זה, ציין הרב שש קריאות של הקב"ה לעם ישראל במהלך תהליך גאולתם:

לפני שמונה שנים בעצם ליל בלהות מלא זוועות מיידנק, טרבלינקה ובוכנוולד, בליל של תאי גז וכבשנים, בליל של הסתר פנים מוחלט [...] בליל זה גופו צץ ועלה הדוד [...] עקב ההכאות והדפיקות בפתח הרעיה, עטופת אבל, קמה מדינת ישראל! [...] תקומת מדינת ישראל, במובן הפוליטי, היתה התרחשות כמעט על טבעית. דפיקת הדוד נשמעה בשדה הקרב. חיל ההגנה הקטן של ישראל ניצח את צבאותיהן העצומים של ארצות ערב [...] תקומת מדינת ישראל האטה, לפחות, את תהליך הבריחה של הנוער [...] בפעם הראשונה בתולדות גלותנו הפתיעה ההשגחה [...] שדם יהודי אינו הפקר! [...] יהודי הנס מארץ אויב יודע עכשיו כי יכול הוא למצוא מקלט בטוח בארץ אבות.²¹

¹⁸ זקס, הרב י', שיג ושיח (קריאות חדשות בפרשת השבוע) ספר בראשית-שמות, ירושלים: מגיד, עמ' 143-142.

¹⁹ קוק, הרב א"י, אורות הקודש, ח"ג, עמ' קצא.

²⁰ קוק, הרב צ"י, לנתיבות ישראל, בית אל: מאבני המקום, ח"א, עמ' קצח-קצט.

²¹ סולובייצ'יק, הרב י"ד (תשכ"ה), איש האמונה, עמ' 77-82.

סיכום והגשמת הנבואות

תולדות עם ישראל לדורותיו כוללות עליות וירידות, שואה ותקומה, ציפייה וגאולה. במאמר זה, ניסיתי להתוות קווים רעיוניים ומעשיים להתמודדות עם השפעותיה של השואה על האמונה ובד בבד להציג את היות גאולת ישראל והקמת המדינה בוקעות דווקא מתוך המשבר. להלן ננסה לסכם בתמציתיות את עיקרי הנושאים שעסקנו בהם, ולבסוף נציין את עובדת הפלא שבדורנו אנו עדים להגשמת נבואות ולפריחה רוחנית וחומרית של עם ישראל בארצו.

1. נקודת המוצא לדיון אמוני במשמעות השואה ובתוצאותיה היא ששכלו של האדם מוגבל ושדרכי ה' נסתרות, כדברי הפסוק: "כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי ממחשבותיכם" (ישעיהו נה, ח-ט).
2. יש המתנגדים התנגדות מוחלטת לשאלת שאלות ולחיפוש תשובות. לדוגמה: "מעצם גדולתו ורוממותו שהוא מרומם מדעתנו, בוודאי שאי אפשר שנשיג בשכלנו הנהגתו יתברך" (ר' נחמן מברסלב, "ליקוטי מוהר"ן", ח"ב, תורה נב).
3. יש המצדדים בלגיטימיות השאלה והחקירה ובהיותן נובעות דווקא מנקודת מבט אמונית: "אמונה, בגלל היותה אמון באלוקים, תובעת ממנו צדק [...] איש האמונה מציב לפני אלוקים סימן שאלה בגלל אמונתו [...] האפילה תישאר אך לאורה' המאמין יצהיר על אמונתו והיא תתן משנה תוקף להצהרותיו" (הרב סולובייצ'יק, "איש האמונה", עמ' 77-82).
4. עוצמת אמונתו של המאמין מתבטאת בהמשך אמונתו החזקה בקב"ה למרות שאלותיו ומשבריו: "עשית הכל כדי שאתאכזב ממך, כדי שלא אאמין בך, אבל אני מת בדיוק כפי שחייתי, מאמין בך באמונה שאין לערערה" (קוליץ, צ, "יוסל רקובר מדבר אל אלוקים", עמ' 23-24).
5. הצגנו דרכים להתמודדות: ראיית מהלך המאורעות כהליך מושגח, המחייב התבוננות במכלול ולא רק נקודתית. הבנה כי יש לעם ישראל ייעוד בעולם ומתוך כך יש משמעות גם לסבלו.

נבואות רבות נכתבו בתנ"ך. התבוננות מעמיקה בפרטי הנבואות ובמציאות העכשווית במדינת ישראל מלמדת כי הקב"ה נמצא איתנו לכל אורך הדרך – הן במשברים ובסיבוכים, הן בגאולה ובהגשמת הייעוד המובטח: "ושב ה' אלוקיך את שבותך וריחמך ושב וקיבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלוקיך שמה. אם יהיה נידחק בקצה השמיים משם יקבצך ה' אלוקיך ומשם יקחך. והביאך ה' אלוקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטיבך והרבך מאבותיך" (דברים ל, ג-ה).

הקמת מדינת ישראל הביאה לעליית רבבות עולים חדשים שפעלו ליישב את ארץ ישראל ולהפריח את שממותיה. נביאי ישראל הוכיחו את העם על חוסר אמונתם בהתגשמות נבואות הגאולה: "יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו נגזרנו לנו" (יחזקאל לז, יא), ובד בבד השתדלו להפיח רוח של תקווה, של אמונה ושל חזון בעם המפוזר בין האומות: "כה אמר ה' אלוקים הנה אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל. וידעתם כי אני ה' [...] אני ה' דיברתי ועשיתי נאום ה'" (יחזקאל לז, יב-יד). כיום, למרות השואה הנוראה ולמרות רצח מיליוני יהודים, ילדים ומבוגרים, זכינו להגשמת

הנבואות: לתנובת הארץ, לניצחון על האויבים, לחוסן כלכלי, לבניין הארץ, לאיכות חיים, ללימוד תורה ולתקווה יומיומית לגאולת העולם כולו במהרה בימינו.²²

מסע אמונה בעקבות המסע לפולין

הערות למנחה

1. הפעילות אינה עוסקת בנושא של אמונה במהלך השואה, אלא בשיח אמוני בעקבות המסע לפולין והמפגש עם מוראות השואה.
2. בשל רגישות הנושא, חשוב לגלות סובלנות כלפי עמדות, התבטאויות ותחושות שונות ולאפשר שיח פתוח, מכיל ומכבד.
3. להלן הצעות לסרטונים, למאמרים, לקטעי קריאה ולשירים העוסקים בנושא האמונה בעקבות השואה. אפשר להוסיף עליהם ואף להזמין את המשתתפים להוסיף מקורות שהם מכירים (מומלץ לצפות בסרטונים ולקרוא את המאמרים לפני הפעילות ולבחון את התאמתם לקבוצה).

פתיחה

המנחה יציג את המושגים **אמונה ושואה** ויבקש מהמשתתפים לכתוב משפט אישי שמתייחס לשני המושגים ולקשר שביניהם (המנחה יאמר למשתתפים שאין חובה לשתף).

המנחה יזמין את המשתתפים המעוניינים בכך להציג את המשפט שכתבו במליאה.

משימה אישית בתחנות

המנחה יארגן שלוש תחנות בחדר הפעילות:

- עמדת צפייה בסרטונים
- עמדת קריאה של מאמרים ושל קטעי מקורות
- עמדת האזנה לשירים

המנחה יזמין את המשתתפים לעבור בין התחנות ולרשום לעצמם (מומלץ ביומן המסע) היגדים, משפטים, תחושות או מחשבות שעולים מהעיסוק בסרטונים, במאמרים ובשירים והם משמעותיים בשבילם בסוגיה של אמונה ושואה.

סיכום במליאה

המנחה יבקש מהמשתתפים לשתף במשהו שכתבו ולהסביר מדוע זה משמעותי בשבילם (מומלץ לאפשר למשתתפים לקרוא קטעים רלוונטיים שכתבו ביומן המסע).

שאלות לדיון

- במה חיזק אתכם הסרטון, קטע הקריאה או השיר? האם פתר שאלות? האם הציע כלי להתמודדות עם השאלות?
- איזה מקום יש לשאלות בחיינו? האם הן מחזקות אותנו ואת התפיסות שלנו או מערערות אותן ואותנו?
- האם העובדה שאנשים נוספים מתמודדים עם אותן שאלות מחזקת או מחלישה?

²² ראו: הנבואה, הוצאת אגודת ידידי החמ"ד.

- לדעתכם, האם נכון יותר למצוא לבד תשובות לשאלות החיים או להתלבט בהן יחד?
מה הרווחים של כל אחת מהדרכים? מה המחירים שבכל אחת מהן?
- מה מאפשר שיח בנושא אמונה לקבוצה ולפרטים בקבוצה?

סרטונים

- בקישור [איפה היה אלוהים בשואה? תשובות של מאמינים](#) תמצאו סרטונים המציגים שלוש תשובות שונות של אנשים שהמשיכו להאמין אחרי התופת: הרב ישראל מאיר לאו, התיאולוג הפולני הקאתולי זביגנייב נוסובסקי וההיסטוריון המנוח פרופ' צבי בכרך (מתוך פרויקט "חדר השאלות הגדולות" של בית הספר הבינלאומי להוראת השואה של "יד ושם").
- הרב ישראל מאיר לאו: 3:57 דק'
- התיאולוג הפולני הקאתולי זביגנייב נוסובסקי: 3:57 דק'
- ההיסטוריון המנוח פרופ' צבי בכרך: 1:51 דק'
- בקישור [איפה היה אלוהים בשואה](#), תמצאו סרטון (5 דקות) המציג תהיות ותשובות על השאלה.
- [איפה אלוהים היה בשואה](#) – הרב חגי לונדין, דיבור, רשת 13: 1:43 דקות
- [איפה היה אלוהים בשואה](#) – הרב יובל שרלו: 1:49 דקות
- [איפה היה אלוהים בשואה](#) – הרב ברוך וידר משיב: 4:34 דקות
- [איפה היה אלוהים בשואה](#) – הרב אליקים לבנון משיב: 1:34 דקות
- [הרב ד"ר תמיר גרנות על אמונה בשואה](#): 7:05 דקות
- [הרב זמיר כהן עונה על שאלת השאלות: איפה היה אלוהים בשואה](#)

קטעי קריאה

- [איפה אלוהים היה? בשואה](#), סיון רהב-מאיר, 16.4.2007
- [ואיפה היה אלוהים בשואה](#) – סקירה של תשובות חרדיות לשאלה, אבישי בן חיים, 4.5.2004
- [איפה היה אלוהים בשואה](#) – תשובתו של ההוגה אליעזר ברקוביץ, שנכתבה בשנות השישים בארה"ב, שוללת את עצם השאלה. מול השואה, הוא אומר, הכי טוב לשתוק.
- [היכן היה אלוהים בשואה](#) – הרב שלמה אבינר, כיפה, כ"ו בניסן תשע"ח, 11.4.2018
- [מסע אל קצה הלילה: האמונה הפצועה של אלי ויזל בעקבות השואה](#)
- ["אף על פי שמיצר ומימר לי" – הרב יהודה עמיטל](#)
- [שתוק, כך עלה כמחשבה לפני \(מנחות כט ע"ב\)](#)

שירים

- [שיר למעלות](#) – יוסף קרדונר (תהלים קכא)
- [התנערי – משפחת ואך](#)
- [נווה תלאות](#) – יונתן רזאל
- [הינני בידך](#) – אברהם פריד, מילים: ר' מאיר הלוי מאפטא, לחן: פנחס ברייער
- [ואפילו בהסתרה](#) – יוסף קרדונר וזאבי אנשין, מילים: ר' נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן נו, לחן: אלי גרוס

- [כי תעבור](#) – ידן כהן
- [גם כי אלך](#) – ישי ריבו
- [גם כי אלך](#) – תזמורת שלהבת, תהלים כג, ד
- [אלי למה עזבתני](#) – ברי סחרוף, מילים: ר' דוד בוזגלו, לחן: עממי ממסורת יהודי מרוקו
- [אלי למה עזבתני](#) – אהרן רזאל (תהלים כב, ב-ג; כ)
- [אלי למה עזבתני](#) – גלעד פוטולסקי ותזמורת שלהבת
- [ברוך אלוקים](#) – אהרן רזאל (תהלים סו, כ)
- [בדמיך חיי](#) – אברמי רוט
- [כשהלב בוכה](#) – עוזיה צדוק, מילים: יוסי גיספן, לחן: שמואל אלבז

גישות שונות בהתייחסות האמונית לשואה

למידה בקבוצות

האמונה היהודית מתבססת על היות העולם נברא ומושגח. לפיכך, היא רואה בעולם, על כל הנמצא והמתרחש בו, את יד האלוקים – גם אם אינה תמיד גלויה ומובנת לבני אדם. "דרכיך ה' הודיעני ארחותיך למדני" ביקש דוד המלך (תהלים כה, ד) ומבקשים המאמינים בכל דור.

השואה הייתה אירוע על ציר היסטורית העולם, ועם זאת הייתה אירוע חריג בהיקפו ובעוצמתו. שני היבטים אלו של השואה מעוררים את האדם המאמין לנסות לעמוד על פשרה ועל משמעותה. רבים מהוגי הדעות ומבעלי המחשבה בדורות האחרונים התייחסו בהגותם לשואה וניסו למצוא הסברים תיאולוגיים לאירועי האימים ואף לעמוד על הקשר שבינם ובין הקמת המדינה.

הפעילות שלהלן מציגה גישות שונות בעיון התיאולוגי בדבר השואה, כפי שהן באות לידי ביטוי בכתביהם של הוגים חשובים ומשפיעים בעולם היהדות האורתודוקסית. הפעילות מבוססת על פרקים מתוך ספרו של הרב תמיר גרנות, **אמונה ואדם לנוכח השואה – כרך א** (הוצאת תבונות, מכללת הרצוג – גוש עציון). הפעילות תתנהל בדרך של למידת עמיתים.

בעצם העיסוק בנושא אנו נותנים מקום לתהיות, להתבוננות ולשיח עם הבורא. בפעילות נעמוד על שלוש גישות עקרוניות ביחס המאמין לשואה. מובן שיש גישות נוספות ושהדברים המובאים כאן אינם מקיפים את כל רוחב ועומק הנושא.

הערה למנחה: הנושא מורכב, והתמודדות מיטבית איתו מצריכה העמקה וידע. מומלץ שהמנחה יעין במקורות וילמד את הנושא לפני שיעביר את היחידה שלהלן.

מהלך הפעילות

שלב א' – פתיחה

המנחה יציג את המשפט של הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק: "תהא זו עזות יומרנית אם אנסה להמיר את חוויית האמונה מלאת הסתירות והסבל בחוויה רוויית אושר והרמוניה" (הרב יוסף דב סולובייצ'יק, "איש האמונה", מאנגלית: צבי זינגר וזאב גוטהולד, ירושלים: תשכ"ח, עמ' 9). המנחה יבקש מהמשתתפים להתייחס לאמירה זו של הרב סולובייצ'יק בהקשר לניסיון החיים שלהם.

המנחה ישאל את התלמידים אם אפשר להסיק מהתייחסותם לניסיון חייהם להתייחסות לאירוע עצום כמו השואה ויבקש מהם לנמק.

המנחה יאמר שהפעילות מבוססת על מקורות בספר "אמונה ואדם לנוכח השואה" שכתב הרב ד"ר תמיר גרנות, ראש ישיבת אורות שאול.

שלב ב' – לימוד בקבוצות

המנחה ייתן לכל תלמיד מדבקה שעליה רשומה אחת האותיות א', ב' או ג'.

המנחה יבקש מהתלמידים להסתדר בקבוצות בנות שלושה חברים לפי האותיות שקיבלו.

קבוצות א' יעסקו במקורות הרואים בשואה עונש על חטאי העם. קבוצות ב' יעסקו במקורות הטוענים שאין לנסות לתת פשר ומשמעות לשואה. קבוצות ג' יעסקו במקורות הרואים בשואה שלב בדרך לגאולה.

יש לתת לכל אחד מהמשתתפים את דף המקורות ודף נוסף לסיכום הנושא.

חברי כל קבוצה יקראו יחד את המקורות שקיבלו, ידונו בהם ויסכמו את עמדת ההוגים בקצרה. על חברי הקבוצה לציין נימוקים התומכים בעמדה שבה עסקו. מומלץ לאפשר למשתתפים גישה לאינטרנט להרחבת הידע על הגישה ועל הוגי הדעות המצוטטים.

שלב ג' – למידת עמיתים

המנחה יבקש מהמשתתפים להתחלק מחדש לקבוצות בנות שלושה או שישה חברים, בכל קבוצה יהיה חבר או שניים מכל אחת מקבוצות המקור: א', ב', ג'.

כל משתתף יציג את הגישה שלמד ושבה דן בקבוצת ההתמחות. חברי הקבוצה יביעו את דעתם על הגישות השונות, אם מתעוררות שאלות בנוגע לגישות אפשר להעמיק את הלימוד באמצעות האינטרנט.

שלב ד' – סיכום

דיון במליאה

- לדעתכם, מדוע הוגי דעות שונים מצאו לנכון להציע הסבר לשואה?
- לדעתכם, ממה נובעים ההבדלים שבין הגישות השונות?
- לאילו מהעמדות אתם מתחברים? מדוע?
- האם אדם יכול להחזיק בדעות שונות בו בזמן או ביחס לאירועים שונים? פרטו.
- מהי החשיבות שבעיסוק בשאלות אמוניות?
- האם הפעילות עוררה בכם שאלות שהייתם רוצים להמשיך ולברר? פרטו.
- במה תרמה לכם פעילות זו?

א' – השואה כעונש על חטאי העם

1. בימינו אלה בחרו להם היהודים בשתי עבודות זרות אשר להן יקריבו את קורבנותיהם, הרי הם: הסוציאליזם והנציונליזם. את תורת הנציונליזם החדש אפשר להגדיר בקיצור נמרץ: 'נהיה ככל הגויים'. אין דורשים מיהודי אלא את ההרגשה הלאומית. השוקל את השקל והמזמר את 'התקוה', פטור מכל מצוות שבתורה. ברור, כי שיטה זו נחשבת כעבודה זרה לפי דעת התורה. שתי עבודות זרות אלה הרעילו את המוחות ואת הלבבות של הנוער העברי... קרה מעשה נסים: בשמים הרכיבו את שתי העבודות הזרות כאחת – נציונל-סוציאליזם, יצרו מהן מטה זעם איום, החובל ביהודים בכל קצוות ארץ. הטומאות להן סגדנו, הן החובלות בנו. 'תיסרך רעתך.' (מדברי [הרב אלחנן בונם וסרמן](#), בתוך: אמונה ואדם לנוכח השואה", עמ' 35)
2. במרומים מחשיבים אותנו כנראה כצדיקים, שכן נבחרנו לכפר בגופותינו על עם ישראל. משום כך אנחנו חייבים לחזור בתשובה שלמה ומיד... ועלינו לדעת כי על ידי התשובה הקרבן שלנו יעלה יותר לרצון... אנו מקיימים עתה את המצוה הגדולה ביותר ועל פי הנאמר: "באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה". האש היוקדת על גופותינו היא האש שתחזור ותקים את בית ישראל" (מדברי הרב אלחנן וסרמן, שם, עמ' 56)
3. וכך היה בגרמניה לפני החורבן שהיהודים הרגישו עצמם טוב בין הגויים וחשו עצמם חברים עמהם, ומזה יצא חורבן כפול, ברוחניות... וחורבן בגשמיות, שההתחברות הביאה לשנאה יוקדת שהתחילה לבעור בליבות הנוכרים והמיטה בסופו של דבר חורבן נורא ועצום. הכאב והצער גדול מאד שבשביל מעשיהם של היהודים שלדאבוננו התרחקו מיהדותם, סבלו גם היהודים שהיו יראי השם והתרחקו מהגויים תכלית הריחוק והלכו בדרך ה'... ואף הם היו חלק מהחורבן ועברו עליהם צרות צרורות כמו על אותם שהתחברו עם הגויים. מזה רואים שאפילו יהודים חלשים ביותר עד שאינם יודעים מה זה שבת, מה זה כשרות... יכולים להביא לא רק על עצמם אלא על הכלל כולו צרות צרורות וחורבן שהוא למעלה מהשגתנו, שהם הגורמים לכך! (מדברי [האדמו"ר מבעלז](#), שם, עמ' 61)
4. ועכשיו בדורנו זה אין צריכין לחפש ולבקש במטמונים את העון שהביא עלינו את הצרה הזאת, כי הוא גלוי ומפורש בדברי חז"ל, שהגידו לנו זאת בפירוש... שעל ידי העברה על השבועות שלא לעלות בחומה ושלא ידחקו את הקץ ח"ו אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה. ובעוונותינו הרבים כן היה, המינים והאפיקורסים עשו כל מיני השתדלות לעבור על השבועות הללו לעלות בחומה וליקח מעצמם ממשלה וחירות קודם הזמן, שזהו דחיקת הקץ, והמשיכו לבות רוב בני ישראל לרעיון הטמא הזה... ואין איש שם על לב כי ע"י הכתות האלה שמשכו לב העם ועברו על השבועה של דחיקת הקץ ליקח מלוכה וחירות קודם הזמן נהרגו ר"ל ששה מליונים מישראל, כי מלבד שזהו העונש המר המבואר על זה בגמרא אני מתיר את בשרכם, ובשבועה נפרעין ממנו ומכל העולם כולו, ואין פורעניות בא לעולם

אלא בשביל הרשעים ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים. (מדברי ר' יואל טייטלבוים, שם, עמ' 68; 76)

ב' – השואה כגזרה עליונה

1. יש ארבעה דברים שהקדוש ברוך הוא מתעב (זו תקוותי), ואף אני מתנגד להם. ארבעה דברים אלה הם: ראשית, ההצדקות התאולוגיות של השואה, שיש לדחותן ולפוסלן. שנית, עצם העלאת השאלה התאולוגית מדוע הייתה שואה. (מדברי פרופ' דוד וייס, מתוך: "אמונה ואדם לנוכח השואה", עמ' 82)
2. מי שהוא חסיד וירא ה' באמת לא ישאל שאלות וקושיות כאלה. הוא יודע מה שכתוב בתורה 'תמים תהיה עם ה' אלוקיך' (דברים יח, יג), הכל יהיה בתמימות בלי שום שאלות בלי שום קושיות. (מדברי הרב חיים צימרמן, שם, עמ' 87)
3. זה הניסיון הגדול של כנסת ישראל, הניסיון האחרון בשלהי הגולה ולפני הגאולה: לא להבין דבר, ואף על פי כן להגיד 'הצור תמים פעלו'. זו משמעותו הפנימית של קדיש הציבור, וזה מה שנותן גם את המשמעות לקדיש של כל יחיד... קדיש שמבטא את האמונה הגדולה הזאת. 'הצור תמים פעלו', יחד עם 'טהור עיניים מראות רע'. זה מה שנותן את הכוח, את העוצמה, את העומק לקדיש של כל יחיד. (מדבריי הרב יהודה עמיטל, שם, עמ' 109)
4. באור דברים אלו עלינו לראות את השואה האיומה שפקדתנו בשמים ת"ש-תש"ה. כאשר ששה מיליוני יהודים מבחירי האומה נהרגו על קידוש-השם קבל עולם ומלואו ואין נכלים ועוצר בעד מלאכי החבלה. כי ברי הדבר שמאורע איום זה קבוע היה בלוח המאורעות שמבראשית, אשר בלעדיהם אין קיום לעולם... ולאור כל אלה – חלילה לנו להרהר על מה שעשה ה' ככה לדור הזה, מה חרי האף הגדול הזה, כי אין אתנו יודע עד מה ועלינו רק להאמין כי כך עלה במחשבתו הקדומה של רבון כל העולמים, לעילא ולעילא מכל השגותיו של בן תמותה, ואת חקר אלוק לא נמצא. (מדברי האדמו"ר מסלונים, שם, עמ' 294-293)

ג' – השואה כחלק מתהליך היסטורי בדרך לגאולה

1. שענין היסורים של חבלי משיח שצריכים לעבור קודם ביאת המשיח הוא כי להגיע לתיקון הגמור צריך שתהי' מסירות נפש כל כלל ישראל... כי זהו עצם התנאי שישראל יהיו העם הנבחר, שצריכים ליהרג על קידוש השם. (מדברי האדמו"ר מסלונים, בתוך: "אמונה ואדם לנוכח השואה", עמ' 368-369)
2. למילה שואה... יש קונוטציה של אסון מובדל, שאינו קשור לשום דבר שקרה לפניו או לאחריו – בדומה לרעידת אדמה או צונמי. אך כפי שראינו, גישה זו רחוקה מאד מהשקפת התורה בדבר תולדות עם ישראל. חורבן יהדות אירופה הוא חלק בלתי נפרד מההיסטוריה שלנו, ואל לנו לבודד אותו ולהסיר ממנו את המשמעות העצומה שיש לו עבורנו... דווקא המונח המלאכותי, 'שואה', שבחרו להשתמש בו, מרוקן את החורבן ממשמעותו ההיסטורית ומחשיבותו. (מדברי הרב יצחק הוטנר, שם, עמ' 418)
3. דחבלי משיח הוא בבחינת ההעדר קודם ההויה, ולפי גודל ההעדר יש להכיר את גודל ההויה שיעשה לנו הי"ת בעת הגאולה... והאחרון הכביד מאד לפי ערך הטוב המוחלט המתמיד הצומח אחריו... הרי, לפי דבריהם הוא ענין טבעי, שקודם הויתנו הגדולה צריך שיהיה העדר גדול, כמו שהוא בטבע בכל המציאות. (מדברי הרב יששכר שלה טייכטעל, שם, עמ' 442)
4. נכון שקיימת אצל האדם נטייה להבין את ההנהגה האלוקית בהבנה של קטנות, אבל אז מתעוררים קשיים בהבנה. אנו מצויים להתרומם אל הבנה של גדלות, 'בינו שנות דור ודור', להתרומם מעל ההסברות הקטנוניות, מעל החיטוטים. יש להיזהר שלא לחשוב בצמצום ובקטנות לגבי בירורי החשבונות ההסטוריים של כלל-ישראל, אלא להגיע להרמת המחשבה לחשבונות כלל עולמיים. (מדברי הרב צבי יהודה קוק, שם, עמ' 450)
5. התחייה של עם ישראל בדורנו איננה תחיה זמנית... אלא, דבר מוחלט, לאומיות שכולה קודש... נשמת ישראל שהולכת ומופיעה מחדש בעולם. וכאשר הנשמה הזו מתחילה להופיע בעולם, מתעורר האינסטינקט של אותו גוי רשע והוא מכיר בטבע שלו, שעצם החיים הישראליים עצם בנין האומה, זה בנין אלוקי... אם כן יש להלחם בעם ישראל... בעצם קיומו... צריך להשמיד את עצם ההויה שלנו... נמצא שעל אף שהיסורים שעברנו הם יסורים גדולים מאד, הרי שדוקא אינסטינקט גויי זה של שנאה ורצון להשמידנו, מברר לנו עד כמה שהגאולה שלנו מוחלטת... גאולה שאין לה הפסק עולמית. (מדברי הרב צבי יהודה קוק, שם, עמ' 456-457)
6. יש בזה אולי להאיר קצת את ההופעה המופלאה של דורנו... לפתע קם וצמח דור מופלא כל כך... ובוודאי שאין לכך שום הסבר טבעי... וכל זה בזכות אותם הקדושים, שאם כל מאורע רוחני יש בו מן הנצחיות ואינו הולך לטמיון... כל אחד מהקדושים השאיר אחריו קדושה בעולם... אין לשער איך הבריאה נתרוממה ונתקדשה ללא ערוך... ונתקרבה הבריאה לתיקונה הגמור שעל

ידיהם נתקיים כבר ענין חבלי משיח. (מדברי האדמו"ר מסלונים, שם, עמ' 535-
(534

כך מנהיג הקב"ה את עולמו – לימוד על אי-הבנה נוכח אסון

מתוך **משברִיךְ וגלִיךְ עלי עברו** – הנחיות ללימוד ועבודה פנימית לקבוצות, חבורות וקהילות בסוגיות טיפוליות-חינוכיות נבחרות (עמרם קליימן ויוסי פרומן, משרד החינוך, המנהל הפדגוגי, השירות הפסיכולוגי-ייעוצי, היחידה להתמודדות במצבי לחץ וחירום)

כך מנהיג הקב"ה את עולמו

שיח שרפי קודש, ב', א-פ"ו

פעם כשדבר רבנו מדרכי ה' הנעלמים ומענין שאין שום שכל להבין נפלאות דרכי ה' סיפר –

שהיה יהודי עני אחד מטפל בילדים שהיה שוכר בכל שנה את הבית מרזח "רענדאר" מהפריץ והיה דר שם ומתפרנס ממנה. וכך היה שוכרו שנים רבות. ובכל שלש שנים כשנגמרה השכירות והכריז הפריץ על שכירות המרזח לא שכרו אף אחד, אפילו מהנכרים. כי ידעו שיהודי זה הוא עני ומטפל בילדים וריחמו עליו כי ידעו שמזה מקור פרנסתו.

אולם, שנה אחת בא יהודי אחד והפריז על הסכום ושכר הוא את הבית מרזח. ונאלץ היהודי העני לצאת משם באמצע החורף עם בניו הקטנים. היהודי הזה ששכרו לא היו לו שנים רבות ילדים, ובאותה שנה ששכר את הבית מרזח וקיפח את העני – נולד לו בן זכר.

והיה הדבר לפלא. שלא די שעשה עוולה לעני כזה עוד זכה לבן זכר לאחר שנים רבות שלא היו לו בנים.

וכשספר רבנו ספור זה סיים ואמר: וכך מנהיג הקב"ה את עולמו.

לפנינו סיפור קצר שעשוי לשמש מעגל לומדים (צוות, קהילה, אנשי מקצוע) לגעת בקושי להבין אובדן, באי היכולת להסביר לעצמנו אסונות. יחידה זו עשויה לסייע לנו לנסח – בשפה דתית חדשה – את עמידתנו הדתית והקיונית מול תעלומות ההשגחה וההנהגה הא-לוהית. לימוד זה מתאים במיוחד נוכח מקרי אובדן ואסונות בלתי נתפסים, שאין דרך לייחס אותם לתהליך טבעי או לדרכו של עולם.

שאלות ללימוד

- א. קראו את הסיפור פעמיים-שלוש, שימו לב לפרטיו.
- ב. באילו יסודות ספרותיים ר' נחמן משתמש כדי לעצב את הפרדוקס הדתי? את אי-המובנות של הנהגתו של הקב"ה את העלילה?
- ג. האם עולה בדעתכם כיצד ניתן להצדיק או להסביר, במונחים ובשפה דתית, את העוול שנעשה בסיפור?
- ד. ביאור: ר' נחמן סיים את הסיפור בקביעה "כך מנהיג הקב"ה את עולמו". מה זה אומר? תנו שמות נרדפים לאיכות ההנהגה המתוארת בסיפור.

הצעה להילוך

אפשרות ראשונה

- שתפו בסיפור ששמעתם (או שחוויתם) שהיה לכם קשה להבין בו את דרכי ההשגחה הא-לוהית.
- בהשפעת הסיפור שלמדנו, נסחו אמירה לקב"ה ביחס לסיפור שלכם (באופן ישיר, גוף שני).
- כדאי לפתוח את האמירה בפנייה לקב"ה באחד מאינספור כינויי שמתאים לפנייה זו.
- נסו גם לחתום בפסוק אישי (לפי בחירתכם) מן התפילה או מן המקרא.

אפשרות שנייה

- איזו עמדה דתית מול הקב"ה נפתחת בעבורך דרך הסיפור הזה? נסו לתת מילים לעמדה זו.
- ניתן להיעזר בתבנית ניסוח כזו: "עד היום הייתי רגיל לחשוב ש... אך היום נפתחה לי אפשרות להאמין ש... או לראות ש..."

דברים על הלימוד

המעשה שסיפר ר' נחמן חושף את האבסורד בניסיון להצדיק את דרכי ההשגחה בשפה דתית 'רגילה' נוסח צדיק וטוב לו. במה חטא העני ובניו הקטנים? ובחריפות יתר – כיצד זוכה מי שעושה עוול שכזה בבן זכר? האם מגיע לו שכר על אכזריותו? אכן "היה הדבר לפלא". לפי סיפורו של ר' נחמן, דווקא בנקודה בה התבונה האנושית נעצרת, במקום בו אמות המידה המוסריות של אדם סביר אינן עומדות עוד – שם מתחילה דתיות. האבסורד בהנהגת הקב"ה, חוסר הצדק המשווע – הם אבני היסוד של אמונה דתית, של עמידה מול הקב"ה. למה התכוון ר' נחמן כשקבע "כך מנהיג הקב"ה את עולמו"? לאיזו איכות של הנהגה הוא רומז? ניתן להעלות על הדעת הנהגה בלתי מובנת, פרדוקסלית, כזו שאינה ניתנת להשגה בתודעה אנושית. מול הנהגה כזו נותרת לאדם הבחירה בין שיתוק, פליאה ושתיקה. על דעתנו עלתה גם אפשרות שר' מתכוון להנהגה שרירותית. כלומר, חוויה אנושית-דתית של עמידה חשופה מול הקב"ה, בלא שום ערבויות או בטחונות. לצד האימה, החרדה ותחושת המאוימות שכרוכים בתודעה דתית נוכח הנהגה שרירותית, נדמה שיש גם פוטנציאל לשחרור ולשמחה.

לא פעם, דווקא מול אובדן אכזרי, מול אסון שאין בו בדל של צדק, אנחנו נשארים פעורי פה, אילמים, מרגישים דחויים ורחוקים מן הקב"ה. טבעי גם שיתעוררו באדם רגשות זעם, התקוממות ותסכול אדירים. על פי האנליזה הרוחנית של ר' נחמן, רגשות קשים אלה נטועים עמוק בתודעה דתית 'קלסית', שיש בה חוק, סדר ומוסר, ובעיקר תפיסת א-לוהות נוסח 'האל הטוב' שניתנת לתפיסה בשכלו של אדם. וכאן מוצעת גם חלופה דתית-קיומית. במקום לכפות על המציאות (אולי גם על ההשגחה הא-לוהית) את הסיפור האנושי (ציפיות, חוקיות, אתיקה), נראה שר' נחמן מציע לאדם להצטרף ולהשתתף בסיפור הא-לוהי. המציאות כולה, יחד עם האסונות והאובדן שכרוכים בה, היא סיפור הנהגתו של הקב"ה את העולם. וכך הוא מנהיג: באופן סתום, לעתים שרירותי. נוכח שרירותיות לא נותר במה לאחוז, ובאותו רגע יש פתח לחרדה ולשמחה גם יחד. לאדם נותר לשמוע את הסיפור של 'אל נורא עלילה', להביט

בו בפליאה, ולהאמין. כניסה אל סיפור העלילה הא-לוהי עשויה לשחרר את האדם ולפתוח
בעבורו דלת להרפיה ולשמחה בא-לוהיו.